

Nőszervezők a 19. században: lehetőségek és korlátok

Reciti konferenciakötetek · 4

Sorozatszerkesztő
TÖRÖK ZSUZSA

Nőszervezők a 19. században: lehetőségek és korlátok

Szerkesztette
TÖRÖK ZSUZSA

reciti
Budapest
2019

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

A konferencia megrendezését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alap

A borítón: *Magyar írók arcképcsarnoka*, 1862

Kőre rajz. Grimm. R.; kiad. Pfeifer Ferdinánd; nyomt. Pollák Testvérek Pesten
Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár, Lit/40

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A kötetünk honlapunkról letölthető. Éljen jogaival!

HU ISSN 2630-953X
ISBN 978-615-5478-76-5 (pdf)

Kiadja a Reciti,
MTA BTK Irodalomtudományi Intézet,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
www.reciti.hu
Felelős kiadó: Kecskeméti Gábor,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének igazgatója
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

A női írás kutatásának módszertana a digitális fordulat után

Wohl Stefánia esete a *The Scotsman*^{*}

Az írói és írónői életpályák 19. századi alakulásában a század folyamán differenciálódó sajtóközeg meghatározó szereppel bírt. A sokféle, változatos, különféle olvasói rétegeket megcélzó sajtóorgánum, valamint az írástudók számának megnövekedése a korábbi évszázadokhoz képest jóval több íráshasználó megjelenését tette lehetővé, és az írói szakma professzionalizációjához is jelentős mértékben járult hozzá. A 19. századi írónők, akárcsak a férfírók, számos korabeli sajtóorgánumnak voltak munkatársai, műveik kötetben való megjelentetését szinte minden esetben több sajtópublikáció előzte meg. Az írónői életpálya 19. századi vitatott megítélése miatt viszont a női szerzők nem mindig vállalták nyilvánosan az írói szereplést, és könnyen alkalmazkodtak a sajtópublikációk korabeli konvenciójához, az anonim publikáláshoz. Következésképpen, számos írásuk névtelenül, álnéven, vagy csupán keresztnevük feltüntetésével jelent meg a korabeli lapokban. Megannyi, a 19. századi sajtóban közölt szöveg tehát feltáratlan mind a mai napig, a feltáratlanságot pedig a névtelenség és a szerzői attribúció kérdése még bonyolultabbá teszi.

Míg azonban Nyugat-Európában és Amerikában a női írás kutatásának már több évtizedes komoly hagyománya van, Magyarországon, noha az utóbbi években igencsak megélnéült az érdeklődés a nők által létrehozott változatos szövegkorpusz értelmezése iránt, aligha beszélhetünk erről. Tőlünk nyugatabbra a női írás kutatásának már az 1960–1970-es évektől kezdődően változatos elméleti és módszertani irányvonalai alakultak ki, s azóta már a feminista irodalom-

^{*} A tanulmány megírását a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj tette lehetővé.

tudomány ideológiaközpontú vonulatának kritikája és továbbgondolása is megtörtént, és a legújabb irányzatok a társadalmi-kulturális kontextus feltárásával együtt kívánják megérteni a női írást.¹ Nálunk viszont e komoly elméleti-módszertani alapozás elmaradt. Abból tehát, ami nyugaton több évtizedes kutatás-módszertan eredményeként született meg, hozzánk a kilencvenes évek elején ért el rendszertelenül és voltaképpen komoly elméleti-módszertani reflexió nélkül egyfajta, a női írást övező érdeklődés.² Természetesen kivételek e tekintetben is említhetők: Fábri Anna társadalom- és mentalitástörténeti szempontokat érvényesítő írásainak és összefoglaló monográfiájának³ kétségtelen hatása mai napig meghatározó módon érezhető a 19. századi női írással kapcsolatos kérdésfelvetéseinkben.

Mindezt azért tartom fontosnak hangsúlyozni, hogy láthatóvá váljon, az a módszertani probléma, amellyel a női írás magyarországi kutatásának is kényszerűen szembe kell néznie manapság, nyugaton korábbi évtizedek jól kidolgozott kutatómódszertanára épült rá, voltaképpen azokból fejlődött ki szervesen. Nálunk viszont a digitális fordulattal beköszöntött új kihívások sem korábbi elméleti-módszertani alapokra, sem pedig meglévő intézményi háttérre nem tudnak épülni. Hogy a tanulmány fókuszához közeli példát említsek, míg Amerikában és Nyugat-Európában a 19. századi női írás kutatása már az 1960-as évek végétől kezdve szorosan kapcsolódott össze az időszaki kiadványok vizsgálatával, az 1990-es évektől pedig e kutatási irányvonal (*periodical studies*) egyik jelentős irányzatává nőtte ki magát, hogy a 2010-es évektől a digitális fordulat hozta új kihívásokkal nézhessen szembe, Magyarországon mindez nem így történt. Miközben tehát a hazai nőtörténeti kutatásoknak nincs a nyugatiakhoz hasonló strukturált és differenciált gyakorlata, és egyfajta hagyományáról is csak az 1990-es évektől beszélhetünk, aközben a digitális fordulat nálunk is beköszöntött, és újfajta kihívások elé állított. Nekünk menet közben kell tudatosítanunk a digitalizációt megelőző elméleti-módszertani irányzatok sokféleségét, miközben a digitális fordulat hozta új kihívásokkal és lehetőségekkel is szükségszerűen szembe kell néznünk.

- 1 E továbbgondolás jegyében született meg az egyetemi oktatási segédanyagként is készülő *Cambridge Companion* sorozatnak a viktoriánus női írásra fókuszáló kötete: Linda H. PETERSON, ed., *The Cambridge Companion to Victorian Women's Writing* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015).
- 2 A feminista irodalomtudomány helyzetéről Magyarországon: KÁDÁR Judit, „Miért nincs, ha van”, *Beszélő* 8, 11. sz. (2003): 100–107; HORVÁTH Györgyi, „Miért elég, és miért nem? Feminista irodalomtudomány Magyarországon”, *BUKSZ* 16, 4. sz. (2004): 345–358.
- 3 FÁBRI Anna, „A szép tiltott táj felé”: *A magyar írónők története két századforduló között (1795–1905)* (Budapest: Kortárs Kiadó, 1996.)

Jelen írás e bonyolult helyzetet egyetlen, Wohl Stefánia esetére fókuszáló esettanulmányon keresztül kívánja illusztrálni. A Wohl-nővéreket a 19. századi irodalmi és művészeti értelmiség tagjai jól ismerték. Irodalmi szalont tartottak fenn, ahol a korabeli társasági élet vezető alakjai (írók, költők, zenészek, festőművészek, politikusok) rendszeresen megfordultak.⁴ Wohl Janka és Stefánia mindemellett három évtizeden keresztül szerkesztette a *Magyar Bazar mint a Nők Munkaköre* című lapot. Azon kevés 19. századi író- és szerkesztőnők közé tartoztak, akik nagyon tudatosan tekintettek pályájukra önálló egzisztenciájuk megteremtésének egyetlen lehetséges útjaként.⁵ Ennek megfelelően korán felismerték a főként a 19. század második felétől különös expanziónak induló és a különféle olvasói rétegek igényeinek megfelelően differenciálódó sajtóközegben rejlő lehetőségeket. Költeményeik, elbeszéléseik, divaticikkeik és különféle sajtóműfajokban írt szövegeik folyamatosan jelen voltak a korabeli sajtóorgánumok hasábjain, a lapszerkesztés pedig megélhetésük legfőbb biztosítója volt. A Wohl-nővérek ráadásul azon kevés 19. századi magyar írónő közé tartoztak, akik idegen nyelveken (németül, angolul, franciául) is jól beszéltek és írtak, tehát külföldi kiadóknál és külhoni lapokban is publikáltak. Stefánia például több éven keresztül volt a skóciai *The Scotsman* című újság külföldi tudósítója, mely tevékenységéről mindeddig nem rendelkezünk bővebb információval. Tanulmányom első felében arra a kérdésre kívánok válaszolni, hogy Wohl Stefánia hogyan és milyen mértékben, mely írásaival volt jelen az angol nyelvű sajtóban. Stefániának a *The Scotsman*-ben megjelent írásai és ezek felkutatásának története ugyanakkor olyan módszertani kérdéseket is felvet, amelyek a női írás kutatásának a digitális fordulat utáni, 21. századi történetében immár Magyarországon is megkerülhetetlenek.⁶ A tanulmány második felében e módszertani problémákra fókuszálok.

4 Szalonjukról: BORBÍRÓ Fanni, „»Csevegés, zene és egy csésze tea«: A Wohl-nővérek a pesti társaséletben”, *Budapesti Negyed* 12, 4. sz. (2004): 350–376; MÉSZÁROS Zsolt, *Wohl-nővérek munkássága: irodalom, sajtó, szalon*, PhD-értekezés, kézirat (Budapest, 2016), 161–187.

5 Pályafutásukról lásd tanulmányomat: TÖRÖK Zsuzsa, „A Wohl-nővérek emancipációja. Társadalomtörténeti megközelítés hosszmetsetben”, *Actas* 30, 1. sz. (2015): 87–115.

6 E tekintetben számomra inspiratív írás: ALEXIS EASLEY, „Chance Encounters, Rediscovery, and Loss: Researching Victorian Women Journalists in the Digital Age”, *Victorian Periodicals Review* 49, No. 4 (2016 Winter): 694–717.

Life at Pesth. *Wohl Stefánia* cikkei a *The Scotsman*ben

Annak a ténynek a népszerűsítését, hogy Wohl Stefánia külföldi lapoknak, köztük az edinburgh-i *The Scotsman*nek is dolgozott, a viláért sem mulasztották volna el a Wohl-nővérek. Saját lapjukban, a *Magyar Bazár mint a Nők Munkakörében* és a korszak más sajtóorgánumaiban is gyakran közöltek rövid híradásokat külföldi publikációikról, vagy munkáik külföldi fogadtatásáról. Következésképp, nemzetközi kapcsolataikról és különböző idegen folyóiratokban és újságokban megjelent íásaikról voltaképpen ezek a híradások szolgáltatták mindezülig az egyetlen információt. A *Fővárosi Lapok* 1881-es évfolyama például így tudósított a Wohl-nővéreknek a magyar nőipari kiállítás bemutatásáról szóló, külföldi lapokban megjelent írásairól:

Külföldi hírek. A „Scotsman” című tekintélyes skótországi lap két hosszú cikket közölt a magyar nőiparkiallításról, Wohl Stefánia, ismert írónőnknek, ama lap rendszer levelezőjének tollából; a „Queen” című udvari lap képeket is közöl a tárlatról, a berlini „Bazár”-ban pedig Wohl Janka kisasszony ismerteti a kiállítást.⁷

Wohl Stefániának a *The Scotsman*nal való kapcsolatát 1889-ben bekövetkezett halálakor a róla készült nekrológok is kiemelték. A *Vasárnapi Ujság*ban megjelent búcsúztató erre vonatkozó sorai:

Wohl Stefánia, nővérével, a szintén irodalmi nevű Jankával együtt, a kiváló műveltségű magyar nők közé tartozott. Több európai nyelvet nemcsak beszélt, hanem választékosan írta is. Több külföldi lapnak és folyóiratnak volt a munkatársa, így az Edinburghban megjelenő „Scotchman”-nek, a francia „Revue Internationale”-nak s több német szépirodalmi és kritikai lapnak.⁸

Valóban, a Wohl-nővérek, Janka és Stephanie, nemcsak jól birtokolták a német, a francia és az angol nyelvet, hanem olvasmányaik, fordításaik, utazásaik és divatlapszerkesztői tevékenységük révén folyamatos kapcsolatban voltak idegen kultúrákkal. Azon kevés 19. századi írónő közé tartoztak tehát, akik a magyar-brit kapcsolatok mediálásában is jelentős szerepet tölthettek be.

Annak ellenére azonban, hogy a korabeli laphíradások, Wohl Stefánia nekrológja, majd az ezek nyomán készült életrajzi ismertetőik mind említést tettek

7 *Fővárosi Lapok*, 1881. okt. 4., 1334.

8 „Wohl Stefánia († 1889. okt. 14.)”, *Vasárnapi Ujság* 36, 44. sz. (1889. nov. 3.): 718.

külföldi összeköttetéseikről és Wohl Stefániának a *The Scotsman*nal való együttműködéséről, a skót újsággal való kapcsolatáról további konkrét információval mindeddig nem rendelkezünk. Nem lehetett tudni, hogy Stefánia hogyan került érintkezésbe a lappal, életének mely szakaszában volt annak munkatársa, hány cikket közölt az újságban, és írásai miről szóltak.

Mivel a *The Scotsman* évfolyamai Magyarországon nem érhetőek el, a Skóciába való kiutazás lehetőségét a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj tette lehetővé. A kutatásra tehát részben a Glasgow-i Egyetemi Könyvtárban (University of Glasgow Library), részben pedig az edinburgh-i Skót Nemzeti Könyvtárban (National Library of Scotland) került sor.

Az 1817-ben hetilapként induló, majd 1855-től napilapként funkcionáló *The Scotsman* 19. századi évfolyamai digitális másolatban kutathatók, melyekhez a ProQuest multidiszciplináris adatbázisán keresztül lehetséges a hozzáférés.⁹ A ProQuest adatbázisokat gyűjt egybe egy széleskörű, változatos adatbázis-gyűjtemény létrehozása céljából. Több millió publikációhoz biztosít hozzáférést a bölcsészeti-, társadalom-, közgazdaság- és természettudomány, az egészségügy és orvostudomány, a pedagógia, az előadó- és képzőművészet, a vallás és üzleti ismeretek területeiről. A gyűjtemény több ezer tudományos folyóiratot, újságot, magazint, disszertációt, műhelytanulmányt, iparági, céges és piaci jelentést tartalmaz. Az ösztöndíj elkezdésének időpontjában magyarországi intézmények még nem rendelkeztek az adatbázis-gyűjteményre való előfizetéssel. 2017–2018-ban több könyvtár is hirdetett meg próbahozzáférést a ProQuest egyes adatbázisaihoz; pillanatnyilag az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtári Szolgálatja és a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpontja rendelkezik széles körű, a ProQuest több adatbázisát is elérhetővé tevő előfizetéssel, illetve egyre több könyvtár hirdet továbbra is próbahozzáférést konzorciumi és egyéb tartalmak kipróbálására.

A ProQuest biztosít tehát hozzáférést a *British Periodicals* (*Brit periodikák*) című adatbázishoz is,¹⁰ melyben a *The Scotsman* digitális változata is kutatható. A *British Periodicals* 17. és 21. század közötti időszak kiadványokat tesz elérhetővé online. A periodikák nem évfolyamaik és lapszámaik szerint strukturálódnak az adatbázisban, hanem több száz sajtóorgánum közel ötmillió facsimile oldala hívható le kereséssel az állományból. A találatok a cikkek típusa, a periodika címe, a megjelenés időintervalluma, illetve kulcsszavas kereséssel szűrhetőek, és PDF vagy JPG formátumban tölthetők le.

9 https://www.proquest.com/products-services/ProQuest_Central.html

10 https://www.proquest.com/products-services/british_periodicals.html

Mivel tehát az adatbázisba felvitt hatalmas anyagmennyiség nem a periodikák évfolyamai és számai szerint strukturálódik, a kutatás módja a nyomtatott újság vagy a mikrofilmmásolat megkívánta eljárás szerint kivitelezhetetlen. Az adatbázis egyszerűen nem nyújt lehetőséget arra, hogy adott periodika évfolyamainak egyes számai lineárisan átnézhetőek legyenek. Az egyetlen lehetséges eljárás a kulcsszavas keresés, amely szerencsés esetben olyan oldaltalálatokhoz vezet, amelyek a lap adott évfolyamának megfelelő számából lehozzák a keresett cikket, esetünkben Wohl Stefánia a *The Scotsman*nek küldött írásait. A ‘Wohl Stefánia’, a ‘Stephanie Wohl’, illetve a ‘Wohl Stephanie’ keresőszavak azonban nem hoztak a *The Scotsman*re vonatkozó találatot. Az adatbázis csak azt a három virágregét listázta ki, amelyet Stefánia még 1873-ban publikált a *Good Words* című lapban.¹¹

Tudvalevő azonban, hogy az anonim publikálás elterjedt gyakorlat volt a 19. századi periodikákban, ha tehát Wohl Stefánia névtelenül jelentette meg írásait a skót lapban, olyan keresőszavakra volt szükség, amelyek lehetővé tették az általa beküldött cikkek listázását. Kiindulópontnak a korábban idézett és a *Fővárosi Lapok*ban megjelent híradás adta magát, mely szerint Stefánia az 1881-es nőipari kiállításról küldött tudósítást a *The Scotsman*nek. Az ‘exhibition’, ‘domestic industry’, ‘needlework’, ‘Buda-Pest’ keresőkifejezések aztán azonnali találatot is hoztak. Valóban, a *The Scotsman* 1881-es évfolyamának szeptember 16-ai száma részletes ismertetést közölt a budapesti országos nőipari kiállításról,¹² mely beszámoló az újság szeptember 27-ei számában folytatódott.¹³ A közleményből az is kiderült, hogy Wohl Stefánia csakugyan névtelenül, csupán ‘Egy magyarországi tudósítótól’ (From a Hungarian correspondent) jelzéssel jelentette meg írásait a skót lapban. A továbbiakban tehát a ‘Hungarian correspondent’ keresőszó használatával nyertem ki az összes, általa írt cikket az adatbázisból.

E munkamódszer ellenben rendkívüli módon gyorsította fel a kutatás menetét. Míg a nyomtatott újság vagy a mikrofilmes másolat évfolyamainak lineáris átböngészése több hetes, sőt hónapos munkát vett volna igénybe, a kulcssza-

11 Stephanie WOHL, „Flower Legends. I. Dreaming Flowers”, *Good Words* 14, (December, 1873): 489–490; Stephanie WOHL, „Flower Legends. II. Daisy”, *uo.*, 543–544; Stephanie WOHL, „More Hungarian Legends. I. Birdies, Whither Are You Flying?”, *uo.*, 630–632. Wohl Stefániának a szintén Skóciában, Edinburgh-ban kiadott *Good Words* című havilappal való kapcsolata további kutatás tárgya.

12 „Exhibition of the Ladies Domestic Industry and Art Needlework at Buda-Pesth (From a Hungarian Correspondent)”, *The Scotsman*, September 16, 1881, 3.

13 „The Exhibition of the Ladies Domestic Industry and Art Needlework at Buda-Pesth (From a Hungarian Correspondent)”, *The Scotsman*, September 27, 1881, 3.

vakkal való keresés voltaképpen néhány órán belül lehetővé tette Wohl Stefánia összes írásának listázását. Kiderült, hogy Stefánia 1875 végétől 1881 végéig, tehát hat éven keresztül valóban rendszeresen küldött tudósításokat a skót lapnak: 1875-ben egy,¹⁴ 1876-ban nyolc,¹⁵ 1877-ben öt,¹⁶ 1878-ban hét,¹⁷ 1879-ben négy,¹⁸ 1880-ban egy,¹⁹ 1881-ben pedig hat cikket²⁰ közölt a *The Scotsman*-ben. A harminckét írás fele, tehát tizenhat *Life at Pesth* (*Pesti élet*) címmel jelent meg. E cikkek főként a budapesti társasági életéről informálták a skót olvasókat: jelentős közéleti, politikai személyiségekről, arisztokratákról, társasági eseményekről, kiállításokról, koncertekről, színházi és operaelőadásokról. A *Life at Pesth* sorozat mellett a tizenhat fennmaradó írás mindenike más-más címet

- 14 „Life at Pesth (From an Occasional Correspondent)”, *The Scotsman*, November 17, 1875, 5.
- 15 „Life at Pesth (From an Occasional Correspondent)”, *The Scotsman*, February 8, 1876, 3; „The Funeral of Francis Deak (From an Occasional Correspondent)”, *The Scotsman*, February 10, 1876, 3; „The Inundations in Hungary (From an Occasional Correspondent)”, *The Scotsman*, March 8, 1876, 9; „Life at Pesth. (By an Occasional Correspondent)”, *The Scotsman*, April 6, 1876, 2–3; „Life at Pesth (By an Occasional Correspondent)”, *The Scotsman*, May 11, 1876, 2; „The Greatest Protestant Preacher of Hungary (From a Hungarian Correspondent)”, *The Scotsman*, September 15, 1876, 3; „International Congress at Buda-Pesth (From an Occasional Correspondent)”, *The Scotsman*, September 29, 1876, 3; „Life at Pesth (From an Occasional Correspondent)”, *The Scotsman*, November 22, 1876, 6.
- 16 „Life at Pesth (From an Occasional Correspondent)”, *The Scotsman*, February 26, 1877, 2; „Life at Pesth (From our own Correspondent)”, *The Scotsman*, April 16, 1877, 3; „Turks and Hungarians (From an Occasional Correspondent)”, *The Scotsman*, May 31, 1877, 5; „Life at Pesth (From Our Occasional Correspondent)”, *The Scotsman*, November 10, 1877, 8; „Hungarian Art (From an Occasional Correspondent)”, *The Scotsman*, December 1, 1877, 8.
- 17 „Life at Pesth (From an Occasional Correspondent)”, *The Scotsman*, February 20, 1878, 8; „Life at Pesth (From an Occasional Correspondent)”, *The Scotsman*, April 20, 1878, 7; „A Danubian Watering-Place (From an Occasional Correspondent)”, *The Scotsman*, June 20, 1878, 5; „The Hungarian Highland (From a Hungarian Correspondent)”, *The Scotsman*, September 3, 1878, 3; „Life at Pesth (From a Hungarian Correspondent)”, *The Scotsman*, September 26, 1878, 3; „Life at Pesth (From a Hungarian Correspondent)”, *The Scotsman*, October 31, 1878, 6; „Hungarian Vintage Customs (From a Hungarian Correspondent)”, *The Scotsman*, November 16, 1878, 8.
- 18 „Life at Pesth (From an Occasional Correspondent)”, *The Scotsman*, February 11, 1879, 3; „Life at Pesth (From a Hungarian Correspondent)”, *The Scotsman*, May 1, 1879, 6; „A Hungarian Agricultural and Industrial Exhibition (From a Hungarian Correspondent)”, *The Scotsman*, July 8, 1879, 2; „Life at Pesth (From a Hungarian Correspondent)”, *The Scotsman*, December 24, 1879, 9.
- 19 „Life at Pesth (From a Hungarian Correspondent)”, *The Scotsman*, June 8, 1880, 2.
- 20 „Franz Liszt at Buda-Pesth (From a Hungarian Correspondent)”, *The Scotsman*, February 24, 1881, 2; „A Hungarian Seaport (From a Hungarian Correspondent)”, *The Scotsman*, March 24, 1881, 3; „Hungarian Art and Artists (From a Hungarian Correspondent)”, *The Scotsman*, May 7, 1881, 7; „The Prince of Wales at Buda-Pesth (From a Hungarian Correspondent)”, *The Scotsman*, May 26, 1881, 2; „Exhibition of the Ladies Domestic Industry...”; „The Exhibition of the Ladies Domestic Industry...”

kapott a lapban, de ezek a szövegek is hasonló budapesti vagy magyarországi jelentős társadalmi, politikai eseményekről szólnak. Wohl Stefánia többek között Deák Ferenc temetéséről (1876), Székács József evangélikus lelkész haláláról (1876), budapesti kongresszusokról, magyar népművészeti termékekről és iparkiállításokról, az 1876-os magyarországi árvizekről, Liszt Ferenc és a walesi herceg (később, 1901–1910 között VII. Eduárd brit király) budapesti látogatásáról tudósította a skót lapot.

Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy ha a cikkeket névtelenül, csupán 'Egy magyarországi tudósítótól' jelöléssel közölte a skót újság, és semmilyen konkrétum nem utal Wohl Stefánia szerzőségére, vajon ténylegesen ő maga írta-e őket. A budapesti társasági élet, a nőipar, mint ahogy Liszt Ferenc személye is a Wohl-nővérek visszatérő témái közé tartoztak, és a szövegek stiláris sajátosságai is utalhathattak Stefánia szerzőségére, ám e jellegzetességek a szerzőséget igazoló konkrét filológiai bizonyítékot még nem nyújtottak.

Az edinburgh-i Skót Nemzeti Könyvtár Különgyűjteményi Osztálya azonban az Acc.11812 jelzet alatt őrzi a *The Scotsman* című lap levéltári anyagából az intézménybe került tételeket.²¹ E tételegyüttes része többek között az, a több kéziratos kötetből álló forráscsoport, amelyet az újság szerkesztőségében *Contributors' Day Books* (*Közreműködők napi jegyzéke*) címmel neveztek el. E forráscsoport az 1872–1953-as periódusra terjed ki, és több vaskos kéziratos kötetben napi rendszerességgel, táblázatos formában vezetve rögzíti a *The Scotsman*-ben megjelent cikkek címét, közlésük idejét és az írás szerzőjének (vezeték)nevét. Az 1872–1881-es időintervallumot magába foglaló kötet²² segítségével sikerült tehát azonosítani Wohl Stephanie összes, a *The Scotsman*-ban 1875 és 1881 között megjelent írását. Ebben a kódex méretű kéziratos kötetben a listázott cikkek dátumai alapján megtalálhatók az újságban megjelent szövegek, legtöbb esetben azonban nem a lapban megjelent címmel, hanem *Letter from Pesth/Buda Pesth* (*Pesti/Budapesti levél*) megjegyzéssel. A táblázatos nyilvántartás egy következő oszlopa pedig a cikkek szerzőinek nevét tünteti fel, esetünkben a Wohl, vagy helyenként S. Wohl nevet.²³ E kéziratos kötet azonban más

21 <https://www.nls.uk/catalogues/online/cnmi/inventories/acc11812.pdf>

22 *The Scotsman. Business Records (Üzleti iratok) 106*, National Library of Scotland (Skót Nemzeti Könyvtár), Acc.11812.

23 Az angolszász sajtótörténeti kutatásokban hasonló szerzői attribúciós kutatásokat a viktoriánus kor vezető hetilapjával, a *The Athenaeum*-mal kapcsolatosan végeztek. Tudvalevő, hogy a *The Athenaeum*-ban közölt recenziók és kritikák is, a korabeli konvenciókhoz híven, névtelenül jelentek meg a lapban. A londoni City University könyvtárában azonban fennmaradtak a lap eredeti, szerkesztők által megjelölt példányai, melyekbe a recenziók és kritikák mellé a szerkesztők kézzel odaírták szerzőjük ve-

meglepetéseket is tartalmazott, pontosabban annak a személynek a kilétére is fényt derített, aki feltételezhetően a közvetítő szerepét játszotta Wohl Stefánia és a skót lap szerkesztősége között.

Az időrendben első, tehát 1875. november 17-én közölt cikk szerzői oszlopában ugyanis nem a Wohl név, hanem egy bizonyos 'Geo. Lichtenstein' neve olvasható. Hasonló módon, az időrendben második, 1876. február 8-án megjelent írás mellett szintén a Lichtenstein név látható, ezúttal áthúzva, és fölé írva a Wohl vezetéknevét. Nem valószínű, hogy a Budapestről küldött levélsorozatot a Lichtenstein nevű szerző kezdte volna el, és adta át később folytatásra Wohl Stefániának. Inkább az gyanítható, hogy az első, esetleg második cikket Stefánia először neki küldte el, és Lichtenstein továbbította a *The Scotman* szerkesztőségének. Ezért a szerkesztőség munkatársa, aki a *Közreműködők napi jegyzékét* vezette, tévesen a beküldő nevét jegyezte fel a nyilvántartásba, a második cikknél azonban már rájött, hogy beküldő és cikkíró nem azonos személyek. Mindenesetre a harmadik, 1876. február 10-én közölt szövegtől kezdődően a nyilvántartásban mindenhol a Wohl név jelenik meg. Az is feltételezhető, hogy az első cikkek megjelenése után Stefániának már nem volt szüksége Lichtenstein közbenjárására, és ő maga küldte közvetítő nélkül a szerkesztőségnek írásait.

A *Közreműködők napi jegyzékében* a Geo. Lichtensteinként rövidített személy számomra ismeretlen volt, ezért azonosítását a Google keresővel kezdtem, és azonnal ki is derült, hogy a rövidítés George Lichtensteint, vagyis Lichtenstein Györgyöt rejti, akit a magyar életrajzi lexikonok a legelső magyar mnemotechnikusként, az első zsidó jurátusként tartanak számon.²⁴ Életéről a legtöbb információt a *The Musical Herald* című lap 1891. augusztus 1-jei száma nyújt,²⁵ noha ez utóbbi kizárólag zenei pályafutását emeli ki. Mindezek alapján Lichtenstein 1820 körül született Keszthelyen, 14–15 évesen Zágrábba került, bölcsészetet ott, majd később Pécsen tanult. Bölcsészeti tanulmányai után, az

zetéknevét, ritkábban teljes nevét. A City University-n működtetett *The Athenaeum Project* (<http://smcse.city.ac.uk/doc/cisr/web/athenaeum/>) adatbázisban így ma már minden egyes cikk esetében visszakereshető annak szerzője is.

24 Lichtensteinről: a., „Lichtenstein György”, in *Ujabb kori ismeretek tára: tudományok 's politikai és társas élet encyclopaediája*, 6 köt. (Pest: Heckenast Gusztáv, 1853–1855), 5:241–242; „Lichtenstein György”, in SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 15 köt. (Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1891–1914), 7:1186–1187.

25 „Mr. George Lichtenstein”, *The Musical Herald*, No. 521 (August 1, 1891): 227–229. Lichtensteinra vonatkozó életrajzi adatok találhatóak még a *The Musical Times*-ben megjelent nekrológiájában is: „Obituary”, *The Musical Times and Singing Class Circular* 34, No. 601 (March 1, 1893): 156. Haláláról a *Vasárnapi Ujság* is hírt adott *Halálozások* című rovatában: *Vasárnapi Ujság* 40, 8. sz. (1893. febr. 19.): 133.

akkori zsidó ifjak szokása ellenére, akik számára az orvosi pályán kívül más pálya nem állt nyitva, jogi tanulmányokba kezdett. 1843-ban, a pozsonyi országgyűlés alatt fordult figyelme az emlékeztető felé. Még pécsi tanulmányai alatt viszont hegedülni is elkezdett, majd később Pozsonyban és Bécsben figyelme komolyabban a zongora felé fordult. Az 1851-től Londonban, majd 1855-től Edinburghban élő Lichtenstein politikai menekültként került a szigetországba. Kossuth Lajossal és annak családjával bensőséges viszonyt ápolt; Kossuth magántitkára volt, és az akkori pénzügyminiszter 1848-ban őt küldte a berlini udvarhoz politikai megbízással, diplomáciai feladattal, hogy segítséget szerezzen a magyar forradalom ügyéhez. 1848–1849-ben való érintettsége okán tehát a forradalom leverése után nem maradhatott az országban. Angliába emigrált, ahol néhány évet Londonban élt, és zongoratanárként, illetve előadóművészként tartotta fenn magát. 1855–1856 körül telepedett le Edinburghban, ahol szintén zongoratanárként működött, és egy leánynevelő intézet (Charlotte Square Institution for Young Ladies) igazgatója is volt. Lichtenstein ugyanakkor évekig vezette az Edinburgh-i Filozófiai Intézetet (Edinburgh Philosophical Institution), valamint alapítója és egy ideig elnöke volt az Edinburgh-i Zenészek Társaságának (Edinburgh Society of Musicians). 1893-ban halt meg a skót fővárosban, és ott is van eltemetve a Morningside Cemetery-ben. Öccse, Lichtenstein Ferenc Lajos, aki honvéd hadnagyként, majd főhadnagyként vállalt szerepet az 1848–1849-es forradalomban, és szintén járt Berlinben diplomáciai küldetésben, bátyjával együtt Angliába emigrált. Ő viszont az 1860-as években visszatért Magyarországra, az Első Magyar Földhitelintézet alapítója, bankhivatalnok lett, később pedig újságíró, a *Pester Correspondenz* szerkesztő tulajdonosa.²⁶

Lichtenstein kapcsolata a Wohl családdal több ponton feltételezhető: mind Lichtenstein, mind pedig Wohlék abból az emancipálódó zsidó közösségből kerültek ki, akik a magyar társadalomba való minél sikeresebb betagozódás révén keresték érvényesülésük útját a 19. század közepén.²⁷ A Wohl-nővérek apja, Lichtensteinékhöz hasonlóan, szerepet vállalt az 1848–1849-es forradalomban, ahol honvédorvosként tevékenykedett.²⁸ Az is köztudott, hogy Wohl Janka eredetileg zongoraművésznak készült, tehát a zenei pályára való előkészületek során kisgyermekként is keresztelkedett útja Lichtensteinnel. Végül pedig, a Wohl-

26 Vö. BONA GÁBOR, *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*, 3 kötet. (Budapest: Heraldika Kiadó, 1998–1999), 2:391.

27 Erről lásd tanulmányaim: TÖRÖK ZSUZSA, „A Wohl nővérek keresztvíz alatt: Két protestáns zsidó írói életpálya kezdete”, *Századvég* 68, 2. sz. (2013): 41–58; TÖRÖK, „A Wohl-nővérek emancipációja...”

28 A Wohl-nővérek apjáról részletesen: TÖRÖK, „A Wohl nővérek keresztvíz alatt...”, 43–45; TÖRÖK, „A Wohl-nővérek emancipációja...”, 88–89.

nővérek szalonja széles körű kapcsolatrendszert tartott fenn a kor művészeivel, íróival, politikusával. Ha korábban nem, szalonjuk szétágazó kapcsolati hálóján révén is érintkezésbe kerülhettek Lichtensteinnel, aki feltételezhetően segített aztán elhelyezni Stefánia cikkeit a *The Scotmannél*. Kapcsolatukra, levelezésükre vonatkozó további kéziratári-levéltári anyag pillanatnyilag, sajnos, nem áll rendelkezésre.

Mindenesetre, már mindezek alapján megállapítható, hogy Wohl Stefánia 1875–1881 között valóban rendszeres külföldi levelezője volt a skóciai *The Scotsman* című lapnak, melynek a budapesti társasélet különböző eseményeiről küldött tudósításokat. A kéziratári-levéltári források pedig arra mutatnak, hogy az emigrációban, Edinburgh-ban élő Lichtenstein György közvetítésével kerülhetett kapcsolatba a skóciai újsággal. A tanulmány itt következő fejezetében ugyanakkor a kutatástörténet további módszertani tanulságaira kívánok reflektálni.

Módszertani tanulságok

A 19. századi irodalmi élet és intézményrendszer a maga komplexitásában (az író- és szerkesztőnők tevékenységét is beleértve) nem érthető meg a sajtóközeg minél alaposabb vizsgálata, tehát a különféle írói és írónői életpályáknak és műveknek az időszaki kiadványokkal szoros kapcsolatban való kontextualizálása nélkül. Hiszen az irodalom intézményesülését a 19. században pontosan az a nyomtatott kultúra segítette, amelynek a szóban forgó időszakban a sajtóirodalom mindaddig példátlan virágzása és differenciálódása jelentette legfontosabb összetevőjét. A digitális fordulat épp ezt a gazdag sajtóanyagot teszi a korábbiakhoz képest jóval láthatóbbá, ezáltal pedig ösztönzi a vele kapcsolatos kutatásokat. Hiszen régen is kutattuk a sajtót, könyvtárba jártunk és tekertük a mikrofilmeket vagy lapoztuk a régi, nagy formátumú újságokat (Magyarországon ezt azért még most is elég gyakran tesszük), ám egyre több folyóirat és újság digitális változata érhető már el dolgozószobánkból, az íróasztal mellől. Ez a digitálisan hozzáférhető forrásanyag-tömkeleg pedig módszereinket, céljainkat, bizonyos tekintetben életmódunkat is megváltoztatta. Új lehetőségek, ugyanakkor új kihívások elé is állít a kutatás során.

Természetesen, fontos ismételten hangsúlyozni, hogy a nyugat-európai és amerikai fejleményekhez képest Magyarországon sajátos helyzettel állunk szemben. A nőtörténeti kutatásoknak nincs kiépült intézményi és elméleti háttere, alapkutatások nincsenek elvégezve, rengeteg forrás feltáratlan, ebből adódóan

pedig nincsenek írónokkhöz (de írókhoz sem) kapcsolódó online adatbázisok és bibliográfiai útmutatók.²⁹ Ráadásul, a nemzeti irodalom klasszikus szövegeinek és életműveinek digitális kiadása is csak épp, hogy elkezdődött.³⁰

Azonban, a jelentős infrastrukturális késés ellenére, egyre több, a 19. századi női íráshoz kapcsolódó digitalizált anyag érhető el Magyarországon is külföldi és hazai intézmények jóvoltából. A Google 2004 decemberében jelentette be abbéli szándékát, hogy tizenöt millió könyvet digitalizáljon olyan egyetemi könyvtárak gyűjteményéből, mint a Harvard University, Stanford University, University of Michigan, University of Oxford, New York Public Library,³¹ és azóta számos más intézményre terjesztette ki hatáskörét. A Google-lel szinte egy időben jelentett be hasonló, nagy ívű digitalizációs terveket Brewster Kahle szintén non-profit, open-access vállalkozása, az Internet Archive.³² E digitalizációs projekteknek köszönhetően Google Books-ról már 19. századi magyarországi női lapok teljes évfolyamai tölthetők le. Hasonló módon, az MTA Könyvtár és Információs Központ Real Repozitóriuma és az előfizetéses Arcanum Digitális Tudománytár gyűjteménye több 19. századi női folyóiratot tesz elérhetővé online.

A digitalizáció tehát a kifejezetten női írásra fókuszáló adatbázisok hiányában is jelentősen befolyásolni tudja a kutatást Magyarországon is. Nem szükséges már minden kiadványért elvándorolni a könyvtárig, hiszen non-profit, közpénzből finanszírozott open-access adatbázisokból, vagy kereskedelmi, előfizetéses gyűjteményekből otthonról, az íróasztal mellől letölthetők, kereshetők és vizsgálhatók. Noha ezek az adatbázisok nem tematikusan strukturálódnak, és sok esetben esetleges, hogy épp mi található meg adott gyűjtemény-

29 Az Amerikában és az Egyesült Királyságban, illetve az Európában működtetett, és a női íráshoz kapcsolódó adatbázisok közül a következőket emelem ki: *Victorian Women Writers Project* (<https://webapp1.dlib.indiana.edu/vwwp/welcome.do;jsessionid=BA0C78B442CAA9BB0BAEAB12A5313E3B>) – 1995-ben indult az Indiana University-n; *Women Writers Online* (<https://www.wwp.northeastern.edu/ww/>) – 1986-ban indult a Brown University-n, jelenleg a The Northeastern University működteti; *Orlando: Women's Writing in the British Isles from the Beginnings to the Present* (<http://orlando.cambridge.org/>) – 1990-ben jött létre a University of Alberta, a University of Guelph és a Cambridge University Press közös vállalkozásaként; *Agents of Change: Women Editors and Socio-Cultural Transformation in Europe 1710–1920* (<http://www.wechanged.ugent.be/>) – 2015-ben indult a Genti Egyetemen, Belgiumban. Magyarországon vérszegény, de mindenképp üdvözlendő kezdeményezés az Eötvös Loránd Tudományegyetemen működtetett *Írónok a hálón* című weboldal: <http://ironok.elte.hu/>

30 Vö. <http://textologia.unideb.hu/elektronikus-kiadasok/>, illetve: <http://digiphil.hu/>. Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet új textológiai portálja digitalizált kritikai kiadások lehetőség szerint teljes korpuszát teszi közzé: <https://szovegtar.iti.mta.hu/>

31 <http://googlepress.blogspot.com/2004/12/google-checks-out-library-books.html>

32 <https://archive.org/post/25361/open-access-text-archives>

ben, nem állítható, hogy jelenlétük ne befolyásolná jelentősen a kutatást, hogy az új eszközök segítségével ne másképp tapasztalnánk meg a 19. századi női íráshoz kapcsolódó szövegüniverzumot, mint a digitális fordulatot megelőző időszakban.

Ily módon aztán, míg alig néhány éve az új felfedezés nélkülözhetetlen feltétele egy-egy mindaddig elfeledett, lappangó vagy feltáratlan kézirat megtalálása volt, és mindez kéziratárakban és poros levéltárakban zajlott, napjaink humán tudósainak heuréka-pillanatai egyre gyakrabban kötődnek a számítógép képernyőjéhez. Szintén alig néhány éve még úgy gondoltuk, hogy egy alapos, régimódi levéltári-kézirattári-könyvtári kutatást aligha helyettesíthet a Google keresőmotorja. Az online világgal való kapcsolatunkban azonban eljutottunk egy olyan pontra, amikor be kell látnunk, hogy az állítás fordítva is igaz. Hiszen ülhettem volna még én is órákat, napokat, de lehet, hogy még heteket is a Skót Nemzeti Könyvtár Különgyűjteményi Osztályán a *Közreműködők napi jegyzéke* fölé hajolva, vagy egyéb nyomtatott és kéziratos könyvtári segédletekben keresgélve, annak reményében, hogy rájövök, ki is volt Wohl Stefánia 'Geo.' keresztnévű kapcsolata a skót újsággal.³³ De lehetséges, hogy még így sem találtam volna emberemre. A Google keresőjébe beírva azonban másodpercekbe telt csupán, hogy George Lichtensteinként azonosítani tudjam a keresett személyt. Csak egyetérteni tudok tehát azzal a kijelentéssel, mely szerint a Google és más keresőmotorok nem a tudományos felfedezés jövőjét, hanem már a jelenét is nagymértékben befolyásolják.³⁴ Nyilvánvaló azonban, hogy az online keresés nem válthatja fel a hagyományos kutatást, hanem a kettő kölcsönösen kiegészítve egymást játszat egyre nagyobb szerepet a humántudományos, és ezen belül az íróknak 19. századi történetére fókuszáló kutatásokban is.

Wohl Stefániának a *The Scotsman*ben megjelent szövegeivel kapcsolatos vizsgálat azonban más módszertani belátásokhoz is vezetett. Ezek közül a *dekontextualizáció*, a *véletlenség*, a *gyorsaság* és a *bőség* fogalmaira térek ki az alábbiakban.

A különféle adatbázisok, mint a ProQuest *British Periodicals* gyűjteménye is, eredeti szövegkörnyezetüktől fosztják meg a keresett írásokat. Az adatbázisból oldalanként kinyerhető cikkek tehát voltaképpen egy dekontextualizációs folyamaton esnek át.³⁵ Az írások következőképp eredeti megjelenési közegükhöz képest kinyerhető tartalmakként, mintsem olyan művekként jelenítődnek

33 Természetesen, speciális kutatási témáink révén ilyen vagy hasonló esetekben azonnal is ismerhetjük a választ; az 1848–1849-es emigráció kutatójának vélhetően könnyebben beugrott volna a megoldás.

34 Patrick LEARY, „Googling the Victorians”, *Journal of Victorian Culture* 10, No. 1 (2005): 72–86, 79.

35 A történeti anyag dekontextualizációját a közösségi oldalak szöveghasználata kapcsán említi: EASLEY, „Chance Encounters...”, 695.

meg, amelyek meghatározott szerkesztői, materiális környezetben jöttek létre. A *British Periodicals* struktúrája az egyes lapoldalakat leválasztja az adott teljes lapszám szövegekörnyezetétől, így módon tehát megszünteti adott szövegnek a vele azonos lapszámban megjelenő szövegekkel való kapcsolatát, és csupán önmagában, vagy jobb esetben egy lapoldal részeként teszi kinyerhetővé az adatbázis által tartalmazott több milliós szöveguniverzumból. A gyűjtemény ugyanakkor másként, a digitális közeg létmódja, szerkezete és működési elvei szerint kontextualizálja a szövegeket. A digitalizáció következtépp a szöveg és szövegekörnyezet közvetlen, materiális megtapasztalásától foszt meg: nem teszi lehetővé a könyv vagy az újság kézbevétele, megtapintását, lapozását, tehát a kiadvány olyan testközeli percepcióját, mely érzékelésnek a jelentésközvetítésben igenis nagy szerepe lehet. Az adatbázisokkal való munka során fontos tudatosítani ezt a dekontextualizációs folyamatot is, hiszen, ha figyelmünk elsiklik felette, a kutatás lényege, a történeti megértés folyamata csorbulhat általa.

Továbbá, azt is látnunk kell, hogy a véletlenség elvének egyre nagyobb szerepe lesz kutatási módszereinkben, az adatbázisok ugyanis olyan gépezetként működnek, melyek véletlen találkozásokat generálnak. Hiszen kulcsszavas böngészések keresetlen, ám olyan rendkívül izgalmas forrásokat és adatokat is felszínre hoznak olykor, amelyek további kutatási témáinkat befolyásolhatják.³⁶ Gondoljunk csak arra, hányszor gépeltünk már különféle keresőkbe olyan kulcsszavakat, amelyek aztán egészen váratlan, de annál izgalmasabb találatokat hoztak, és ösztönöztek újabb kérdések feltételére és továbbgondolására.

A digitális fordulat, mint ahogy az Wohl Stefánia a *The Scotsman*ben publikált írásai esetében is kiderült, a munkamenetet is rendkívüli módon gyorsítja fel és könnyíti meg. Otthonról, az íróasztal mellől, vagy meghatározott adatbázisra előfizető könyvtár olvasóterméből rövid idő alatt tömértelen információ és anyagmennyiség gyűjthető össze. Az igazi kihívást éppen ezért egyre inkább az, a digitális környezetben elérhetővé váló pusztá anyagmennyiség jelenti, mellyel a kutató nap mint nap szembe találja magát. A kéziratárakban, illetve levéltárakban elfekvő és máig kiaknázatlan, nők kezéből származó források, immár kiegészülve az egyre csak bővülő, gazdagodó digitális vagy digitalizált³⁷ tartalmakkal

36 A véletlenszerűség kutatómódszertani szerepéről a digitális tartalmakkal való munka során: Paul FYFE, „Technologies of Serendipity”, *Victorian Periodicals Review* 48, No. 2 (2015): 261–266; Patrick LEARY, „Response: Search and Serendipity”, *Victorian Periodicals Review* 48, No. 2 (2015): 267–273.

37 A digitalizált kiadások a papírkidástól csak a számítógépes adathordozó tekintetében különböznek, míg a digitális vagy elektronikus kiadások szövegfelfogásukban is. Erről: [DEBRECZENI Attila és KECSKEMÉTI Gábor], „Alapelvek az irodalmi szövegek tudományos kiadásához”, *Irodalomtörténet* 85, 3. sz. (2004): 328–330, 329.

tehát egyrészt a bőség zavarával kecsegtetnek, másrészt viszont a kutatói életút végességére és korlátaira hívják fel a figyelmet. A munkamenetnek és a megvalósítandó vállalkozásoknak a racionális szelekció jegyében való eltervezése ezért egyre nagyobb szerepet fog játszani kutatásainkban.

Wohl Stefánia esete a *The Scotsmannel* a maga nemében sajátos, elsősorban azért, mert a kutatás pillanatában egy olyan adatbázissal való munkát igényelt, amelyre 2017-ben magyarországi intézményeknek még nem volt előfizetése, ezért szükségessé tette a külföldi kutatóút. Az open-access adatbázisok viszont nagyon sok esetben teszik lehetővé, és könnyítik a korábbiakhoz képest példátlan módon meg a magyarországi női szerzők külföldi kapcsolatainak, megítélésének vizsgálatát, anélkül, hogy egy tapodtat is tennénk íróasztalunktól. Az Ausztrál Nemzeti Könyvtár (National Library of Australia) által működtetett Trove³⁸ keresőjén keresztül például percek alatt Vay Sarolta/Sándorral kapcsolatos cikkek egész sora hívható le, melyekből kiderül, hogy a férfiruhás író nő kalandjainak hírével még az amerikai és az ausztrál hírlapok is tele voltak a 19. század végén.³⁹

A korabeli időszaki kiadványok és egyéb digitalizált vagy digitális tartalmak egyre szélesebb körű hozzáférhetővé válásával tehát Magyarországon is mindinkább láthatóvá válhatnak az irodalom intézményrendszerében jelen lévő, ám az irodalmi kánonban marginalizálódott női szereplők. A digitalizált vagy digitális források nemcsak egy-egy író nő életpályájának gyorsabb rekonstruálását teszik lehetővé, hanem a korabeli időszaki kiadványokban való jelenlétének feltérképezését, esetleges szerkesztői tevékenységét, munkáinak az egykorú sajtóorgániumokban való keringését, újraközlését, és nem utolsósorban adott szerzői teljesítmény korabeli megítélését.

A női írás kutatása progresszív jellegű, az angolszász tudományos diskurzusban első, második, harmadik, sőt már negyedik hullámát különítik el.⁴⁰ A digitális fordulat tehát olyan szempontból is reményt keltő, hogy a magyarországi irodalomtudományos diskurzusnak is sikerül majd egyre intenzívebben bekapcsolódnia ebbe a párbeszédbe, talán nálunk is egyre több szöveg lesz majd digitálisan elérhető, egyre több kutatót inspirál majd ez a kutatási irányzat, egyre több író- és szerkesztő nő tevékenységére derül fény, és egyre több felhasználó is olvassa majd e szövegeket. Talán eljön majd az az idő nálunk is, amikor a digitá-

38 National Library of Australia, Trove <https://trove.nla.gov.au/>

39 Az adatbázis használatára felhívtam már a figyelmet korábbi tanulmányomban: TÖRÖK Zsuzsa, „A férfiruhás író nő: Vay Sarolta/Sándor és az átöltözés társadalomtörténete”, *Irodalomtörténet* 95, 4. sz. (2014): 466–484, 466–467.

40 EASLEY, „Chance Encounters...”, 711.

lis eszközök elmaradhatatlan és mindennapi tartozékai lesznek annak, ahogyan láthatóvá és diszkusszió tárgyává tesszük tudományágunkat.⁴¹

Ahhoz természetesen, hogy a legproduktívabban tudjuk kiaknázni a rendelkezésre álló új kutatási lehetőségeket és módszereket, nem szabad elfeledkeznünk ezek korlátairól, és eredeti kutatási céljainkról sem: arról, hogy tulajdonképpen mit is szeretnénk felfedni a 19. századi írók rég letűnt világáról. Bármilyen lenyűgözőek is az új lehetőségek, mégiscsak pusztán eszközök kérdéseink megválaszolására, mely kérdések majd újabb és újabb problémaköröket generálnak, és így készítenek véget nem érő, szakadatlan keresésre.

41 Erről szintén nemzetközi viszonylatban: Bob NICHOLSON, „Tweeting the Victorians”, *Victorian Periodicals Review* 48, No. 2 (2015): 254–260. Nicholson a Facebook, a Twitter és a képalapú közösségi oldalak (Flickr, Tumblr, Pinterest) mellett a gyakran WordPress-alapú tudományos-népszerűsítő blogok megjelenését is tárgyalja. Nálunk e tekintetben Fónagy Zoltán nagy látogatottságú *Mindennapok története* (<https://mindennapoktortenete.blog.hu/>) című és Gyimesi Emese újabb keletű, Szendrey Júliára fókuszáló blogját (<https://szendreyjuliakutatas.blog.hu/>) emelem ki.